

R.J. Holtman
presentatie stuiverazen
31-8-2019 te Venlo
op de Kring van muntgewichtverzamelaars

(dia 0)

De stuiveraas en het wegen van zilveren munten

(dia 1)

Tussen de 14e eeuw en het begin van de 19e eeuw waren muntgewichtdozen in gebruik, waarmee individuele gouden munten konden worden nagewogen.

(dia 2)

Slechts twee korte periodes was het gebruikelijk om met muntgewichten individuele zilveren munten na te wegen: 1580–1623 en 1643–1651 (Amsterdam) / 1644–1667 (Antwerpen). Daarna konden zilveren munten nog worden nagewogen met de knipwaage (periode 1658–1694) terwijl eind 18e eeuw nog muntgewichten voor enkele Franse zilveren munten werden geproduceerd.

Munten in omloop werden lichter: ze sleten maar werden soms ook gesnoeid. De ontvanger die een munt in betaling kreeg aangeboden controleerde daarom met een balansje en een muntgewicht of de munt kon worden geaccepteerd.

Als de munt iets lichter was dan het muntgewicht werd met behulp van aasgewichtjes het tekort bepaald.

Per aas ondergewicht moest een toeslag worden betaald aan degene die de munt als betaling accepteerde.

Als de munt veel te licht was werd deze als betaalmiddel geweigerd en diende deze bij de wisselaars te worden ingeleverd, waarna uitbetaling plaatsvond op basis van de intrinsieke waarde, dat is de metaalwaarde. De ingenomen munt werd doormidden geknipt en ging uiteindelijk in de smeltkroes.

In de eerste periode, 1580-1623, waren er twee mogelijkheden om zilveren munten met muntgewichten te controleren.

A) aan de ene kant werd in een beperkt aantal muntgewichtdozen in toenemende mate ruimte geschapen voor messing muntgewichten voor zilveren munten.

(dia 3a, 3b, 3c)

Dit culmineerde in een bijzonder type grootformaat muntgewichtdoos met twee gescheiden dekken met muntgewichten voor resp. gouden en zilveren munten.

De Canadese muntgewichtverzamelaar Gary Batz bedacht voor een dergelijke muntgewichtdoos de term 'superbox'.

De vroegst overgeleverde Amsterdamse superbox dateert van 1617 en biedt ruimte aan 40 muntgewichten voor gouden munten en 24 voor zilveren munten.

(dia 3d)

B) aan de andere kant waren tussen ca. 1586 en ca. 1620 ook ronde en vierkante loden muntgewichten in zwang, bedoeld voor het wegen van zilveren munten.

Dergelijke muntgewichten komen niet voor in muntgewichtdozen. Hoe ze in de praktijk werden gebruikt is nog een raadsel.

(dia 4a)

De tot nu toe gevonden muntgewichten voor zilveren munten zijn soms voorzien van een makersmerk. Dat makersmerk draagt soms een datering. Dit biedt de mogelijkheid om het introductiemoment vast te stellen van een muntgewicht voor een bepaalde zilveren munt.

Er zit echter een 'maar' aan deze methode.

De muntgewichtmaker gebruikte een dateerbaar makersmerk soms meerdere jaren. Een

extreem voorbeeld is het Antwerpse makersmerk IS met het jaartal (15)86, waarvan een loden muntgewicht bekend is voor de Florijn of Friese gulden die pas in 1601 werd geïntroduceerd. Daarmee kunnen we de werkzame periode van een muntgewichtmaker bepalen, niet het introductiemoment van een muntgewicht voor een zilveren munt.

(dia 4b)

Gemakkelijker is het wanneer een muntgewichtmaker bijna jaarlijks een nieuw merk met jaartal aannam.

Op basis van dit gegeven heb ik het overzicht kunnen samenstellen op de dia's 4a en 4b.

Het eerste jaartal is dus een vermoeden; het tweede jaartal met zekerheid. Ergens tussen deze twee uitersten zal voor de betreffende munt een muntgewicht zijn geïntroduceerd.

(dia 5)

Daarnaast kunnen we muntgewichten voor zilveren munten dateren aan de hand van gedateerde muntgewichtdozen. Dit geeft echter een vertekend beeld omdat er maar weinig vroege dozen zijn overgeleverd:

- oudste superbox 1-dek uit 1605 en 1612
- oudste superbox uit 1617
- terwijl de oudste zilverdoos uit ca. 1644 dateert, waarover verderop meer.

Wel zijn er honderden losse messing muntgewichten voor zilveren munten gevonden en die moeten toch wel ondergebracht zijn in muntgewichtdozen.

(dia 6)

Voor het bepalen van het ondergewicht van de munten waren in de muntgewichtdozen zogenaamde aasgewichtjes aanwezig: 1 aas = 1/32 engels = ca. 48 milligram.

De ordonnantie uit 1608 'houdende de reductie van den cours' vermeldt in artikel III dat de (grote) zilveren munten die tot één of anderhalf engels [van 1,5 t/m 2,3 g] te licht werden bevonden nog in het betalingsverkeer mochten worden geaccepteerd.

Per aas ondergewicht moest daarbij 1,5 'penninck Hollants' worden toebetaald, waarbij 16 van dergelijke penningen een stuiver waard waren.

(dia 7)

In de Amsterdamse superbox van Isaac te Welberg uit 1617 is in het azenvak in het zilverdek (met muntgewichten voor zilveren munten) dan ook een flink aantal aasgewichtjes voorhanden: in totaal moest tot en met 48 aas (1,5 engels) kunnen worden bijgepast, wat zich vertaalt in een toeslag van 4,5 stuivers bij het maximum aan 1,5 engels ondergewicht.

$$1,5 \text{ engels} = 48 \text{ aas} \times 1,5 \text{ penning} = 72 \text{ penning} = 4,5 \text{ stuivers.}$$

De zogenaamde stuiveraas, waarover de titel van deze presentatie spreekt, bestond toen nog niet.

In de superbox uit 1617 staat dan ook slechts 'Asen' geschreven op en bij het azenvak.

De te lichte gouden munten werden met dezelfde aasgewichtjes beoordeeld.

Het waardeverschil tussen gouden en zilveren munten wordt duidelijk als men weet dat een gouden munt per aas ondergewicht een toeslag van 1,5 à 2 stuiver vergde.

Voor een zilveren munt werd omgerekend per $10 \frac{2}{3}$ aas een toeslag van 1 stuiver afgesproken, aldus de ordonnantie uit 1608.

In hoeverre de kooplieden de toeslag voor te lichte zilveren munten werkelijk op de penning nauwkeurig uitbetaalden vertelt het verhaal niet.

(dia 8a)

Tussen 1643 en 1651 volgde de tweede periode waarin zilveren munten met muntgewichten konden worden nagewogen.

Per aas ondergewicht (na aftrek van de remedie) moest 2 penning worden toebetaald. Dat was een verhoging van de toeslag die in 1608 nog op 1,5 penning per aas was gesteld.

Acht azen ondergewicht, dat is 1/4 engels, had nu een waarde van 16 penningen = 1 stuiver. Het bleek niet langer nodig te zijn om de geldwaarde van het ondergewicht van zilveren munten op minder dan een stuiver nauwkeurig vast te stellen.

Het was daarom handig om afpasgewichtjes bij de hand te hebben in veelvouden van 8 aas (= 0,385 gram), waarmee direkt de toeslag per stuiver kon worden bepaald. Het scheelde een hoop tellen en gefriemel met de kleine aasgewichten zoals die gangbaar bleven voor de gouden munten.

(dia 8b)

Tijdens deze periode werden naast superboxen ook zogenaamde zilverdozen uitgebracht, waarmee slechts zilveren munten konden worden nagewogen. In het azenvak van het zilverdek van de superboxen en in het azenvak van de zilverdozen werden daartoe speciale afpasgewichtjes gelegd.

(dia 8c)

In een superbox van Jan Kaan uit 1643 zijn deze afpasgewichtjes aanwezig, met de waarden 1 - 3 - 4 - 6 - 8. Het azendeksel in het zilverdek vermeldt slechts de term 'Asen'. De gewichtjes dragen slechts cijferaanwijzingen. Blijkbaar voorzag Jan Kaan dat zilveren munten maximaal 2 engels (= 8 stuivers) te licht mochten zijn, wat in de praktijk maximaal 1,5 engels = 6 stuivers bleek te zijn.

(dia 8d)

Ergens tussen 1644-1646 ontstond voor deze afpasgewichtjes de term 'stuiveraas'. Een zilverdoos van Guilliam de Neve uit 1646 vermeldt bij het azenvak letterlijk de term 'Stuiver Asen' maar dergelijke gewichtjes zijn niet meer in deze doos aanwezig. Twee andere zilverdozen van dezelfde maker, ongedateerd, maar met muntgewichten gedateerd 1644, vermelden die term nog niet. Wel bevatten ze stuiverazen, gestempeld met cijfers en een kleine 's' voor stuiveraas.

(dia 8e)

Vergelijkbare stuiverazen zijn te vinden in een superbox van Gerrit Geens uit 1649 die bij het azenvak eveneens de term 'Stuiver Asen' heeft laten schrijven. Die stuiverazen hebben de waarden 1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6, waarbij met de '6' dus maximaal 1,5 engels ondergewicht kan worden vastgesteld.

De jongste zilverdoos, van Isaak Abrahamsen, dateert uit 1650 en vermeldt de term 'Silver Aasen'; helaas zijn er onder het schuifdeksel geen stuiverazen meer aanwezig.

(dia 9)

Na ca. 1651 werden grote zilveren munten niet meer individueel met muntgewichten nagewogen. Hiervoor in de plaats kwam vanaf ca. 1658 de zogenaamde knipwaage in gebruik. Zo'n unster vermeldt op de schaalverdeling de waarde in stuivers van maximaal 12 verschillende zilveren munten.

En wat met de stuiverazen was ingezet, werd met deze unster gecontinueerd: inkepingen naast de waarde-aanduidingen in stuivers drukten het tekort aan massa direkt uit in stuivers. Dit was een veel minder nauwkeurige weegmethode maar blijkbaar voldeed deze aan de behoefte van hen die toch nog zilveren munten wilden nawegen.

(dia 10)

Er was dan ook geen behoefte meer aan de stuiveraas: een gewichtseenheid op basis van 1/4 engels die slechts enkele jaren rond het midden van de 17e eeuw in zwang is geweest. Het wegen van zilveren munten bleek 'much ado about nothing' en deze presentatie valt daar ook onder.

--